

ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКИХ УМІНЬ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ГЕОГРАФІЇ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

У статті проаналізовано можливості економіко-географічних дисциплін щодо процесу формування дослідницьких умінь майбутніх учителів географії.

Сьогодні, коли для незалежної України є надзвичайно актуальним питання інтеграції в Європейське співтовариство, нагальних змін вимагають деякі аспекти життя політичного, економічного, соціального. У контексті приєднання України до Болонської конвенції особливо гостро постає питання модернізації вищої освіти, в тому числі – педагогічної. На необхідність перебудови й оновлення навчального процесу вищої педагогічної школи вказують Закон України "Про освіту" та Національна доктрина розвитку освіти. Завданням сучасної вищої школи взагалі і педагогічної вищої школи зокрема є формування професійної компетентності майбутніх спеціалістів, підготовка кадрів, здатних до творчої праці, наукових досліджень. У вирішенні цих завдань дійовим фактором стає поєднання навчального процесу з науковою діяльністю, введення дослідницьких елементів у різні форми навчальних занять. Зрозуміло, що науково-дослідницька діяльність можлива не лише за наявності базових знань, а й за умови володіння певними дослідницькими вміннями. Тому процес формування творчої особистості майбутнього спеціаліста повинен урахувати можливості навчальних дисциплін щодо формування дослідницьких умінь і навичок.

Дослідженню процесу формування дослідницьких умінь присвячені роботи А. Арсьонової, В. Литовченко, Н. Амеліної, Є. Барчук, Н. Яковлевої, І. Бокарьової, І. Каташинської, М. Князян та інших. Проте ця проблема вирішувалася переважно в руслі вивчення педагогічних дисциплін.

У ході нашого наукового дослідження, ми розглядали процес формування професійної компетентності майбутнього вчителя географії в контексті формування дослідницьких умінь при вивченні дисциплін економіко-географічного циклу. Мета нашої статті – показати можливості економіко-географічних дисциплін у формуванні дослідницьких умінь майбутніх учителів географії за рахунок структурування навчального матеріалу та впровадження системи навчально-пізнавальних завдань.

За основу в нашому дослідженні ми взяли класифікацію дослідницьких умінь В. Литовченко [1]. Вона виділяє такі чотири групи дослідницьких умінь: операційні, практичні, організаційні та комунікативні. Ми уточнили, які саме вміння варто віднести до тієї чи іншої групи, і всі подальші зусилля спрямували на виявлення можливостей економіко-географічних дисциплін щодо формування у студентів усіх означених груп дослідницьких умінь.

Дослідницька робота складалася з констатуючої, формуючої та контрольної частин. Метою констатуючої частини було вивчення інтересу студентів до навчально-дослідницької діяльності, виділення основних груп дослідницьких умінь, які потребують спеціального формування, визначення існуючого рівня володіння студентами основними групами дослідницьких умінь.

Щоб з'ясувати, на формуванні яких саме груп умінь слід зосередити свою увагу під час формуючої частини експерименту, і створити відповідну систему навчальних завдань, нами було розроблено анкету і проведено анонімне анкетування студентів II – III курсів. Їм пропонувалося визначити ті види завдань, які їм доводилося виконувати під час вивчення географії в школі. Аналіз відповідей засвідчив, що переважна більшість студентів абсолютно не знайомі з тими формами роботи, які б сприяли формуванню операційних і організаційних дослідницьких умінь, володіння якими, на наше переконання, є основою дослідницької діяльності. Таким чином, аналіз опитування студентів надав нам можливість орієнтуватися на створення такої дидактичної системи завдань, яка б сприяла формуванню у майбутніх учителів-географів усіх основних груп умінь. Але найбільша увага повинна приділятися саме тим завданням, які є основою для формування групи операційних і організаційних дослідницьких умінь.

Добір змісту навчального матеріалу мав певне обґрунтування. До експериментальної частини ми включили майже всі розділи курсу "Географія населення" та "Техніко-економічні основи промислового виробництва, сільського господарства та транспорту". Такий підхід мотивується, по-перше, доволі невеликою кількістю годин, відведених на означені дисципліни навчальним планом, по-друге, ретельним аналізом програм цих курсів, який допоміг нам з'ясувати, що практично кожна тема надає широкі можливості для формування дослідницьких умінь майбутніх учителів-географів.

Експериментальна робота здійснювалася за такими етапами: визначення мети і завдань експериментального дослідження; розробка навчального змісту, дидактичних засобів та методичного апарату до вивчення конкретних тем обраних нами дисциплін; перевірка формування дослідницьких умінь студентів-географів у процесі вивчення економіко-географічних дисциплін за обраною методикою в ході формуючого експерименту; аналіз і перевірка отриманих результатів, формулювання висновків.

Відповідно до змісту навчального матеріалу, за яким проводилося експериментальне дослідження, було підготовлено список рекомендованої літератури. Із практичної точки зору підготовлено методичні розробки для семінарсько-практичних занять.

Формуючий експеримент мав на меті розв'язання таких завдань: з'ясування можливостей дисциплін економіко-географічного циклу щодо процесу формування дослідницьких умінь майбутніх учителів-географів;

ознайомлення студентів з основними групами дослідницьких умінь, розкриття змісту кожного уміння, яке включає в себе певну сукупність дій та операцій, а також способів і умов їх виконання; актуалізація фонду знань, на основі яких формуються уміння; виявлення зв'язку між процесом засвоєння базових знань та процесом формування дослідницьких умінь студентів-географів; організація спеціальних управ, різноманітних видів практичної діяльності, які сприяли б формуванню дослідницьких умінь; діагностика процесу формування дослідницьких умінь, облік, аналіз і оцінка результатів проведеної роботи, корегування діяльності.

Окреслені завдання вирішувалися шляхом порівняння результатів навчання в експериментальних та контрольних групах студентів. У контрольних та експериментальних групах викладання проводилося відповідно до змісту діючих навчальних програм. Кількісна та якісна характеристика груп були приблизно однаковими. У контрольних групах формування дослідницьких умінь відбувалося традиційно, на основі існуючих методик. В експериментальних групах формування дослідницьких умінь здійснювалося в межах навчального часу за нашими розробками. При вивченні контрольних та експериментальних груп урахування показник рівня успішності. Оцінка результатів навчання показала, як впливає спеціально розроблена методика на рівень формування дослідницьких умінь студентів-географів та на їх успішність.

Програма експериментального дослідження враховувала особливості та відносно стабільний характер навчання, певний поступальний розвиток у процесі формування дослідницьких умінь майбутніх учителів-географів.

Структурування навчального матеріалу, з одного боку, спрямовувало діяльність студентів на його засвоєння, а з іншого – дало можливість виявити шляхи поліпшення навчального процесу в напрямку формування дослідницьких умінь студентів-географів під час вивчення економіко-географічних дисциплін. Ми спирались на твердження Н. Недодатко про те, що запорукою формування дослідницьких умінь учнів та студентів є міцні знання [2]. Саме тому ми організували роботу таким чином, щоб активізувати процес засвоєння знань студентами і паралельно здійснювати формування дослідницьких умінь. Активізація знань студентів під час вивчення економіко-географічних дисциплін здійснювалася наступним чином. Після розгляду відповідної теми на лекції (а використовували ми здебільшого лекцію-діалог, щоб надати студентам можливість пригадати інформацію, яку вони повинні були отримати у школі під час вивчення курсів економічної географії) семінарсько-практичні заняття в експериментальних групах проводилися за наступною схемою:

1. Щоразу перші 15-20 хвилин ми виділяли на проведення фронтального письмового опитування. Адже із власного досвіду і досвіду інших фахівців відомо, що під час співбесіди активно працюють не всі студенти групи, а лише та їх частина, котра звикла працювати добросовісно і систематично.

Опитування проводилося у тестовій формі. Тести охоплювали весь основний матеріал з теми і мали різний рівень складності.

Завдання *першого* рівня складності мали характер простого відтворення, тому розпочиналися словами: що таке..., назвіть..., дайте визначення... Наприклад, під час вивчення теми "Природний рух населення" в курсі "Географія населення" ми пропонували студентам дати відповіді на такі запитання: "Що таке народжуваність?", "Назвати характерні ознаки розширеного типу відтворення населення" тощо.

Виконання завдань *другого* рівня складності вимагало логічного мислення, повного узагальнення. Тому вони орієнтувалися на розкриття змісту понять, порівняння ознак тощо. Під час вивчення тієї ж теми означеного вище курсу ми пропонували студентам завдання типу: "Пояснити вплив психологічних факторів на формування показників народжуваності населення", "Розкрити зміст поняття фертильний вік жінки" тощо.

Завдання *третього* рівня складності були творчими, навчально-дослідницькими, частково пошуковими. Вони вимагали глибокого аналізу навчального матеріалу, застосування знань у нестандартних навчальних ситуаціях, розуміння системності. Прикладом таких завдань може бути наступне: "Чи можлива ситуація, щоб при високому соціально-економічному рівні розвитку країни зростали показники смертності населення? Відповідь підтвердити конкретними прикладами" і таке інше.

2. Після проведення письмового опитування і збирання робіт, ми продовжували спілкування зі студентами шляхом евристичної бесіди, під час якої розглядалися не лише ті питання, які увійшли до письмових тестів, а й більш широко з усієї теми. Таким чином студенти мали можливість перевірити свої відповіді в письмовій роботі, а також проявити себе у співбесіді. Під час бесіди ми, традиційно, намагалися ставити не лише прямі запитання, а й формулювали проблемні, які могли б стати початком дискусії. Наприклад, під час розгляду теми "Расовий та етнічний склад населення" курсу "Географія населення" одне із запитань звучало так: "На початку колонізації Північної Америки північноамериканські етноси формувалися як наслідок етногенетичної міксації. Чи можна стверджувати, що даний процес етнічного об'єднання є домінуючим у формуванні сучасних північноамериканських етносів?"

3. Наступним етапом роботи під час заняття було виконання студентами його практичної частини, безпосередньо пов'язаної з теоретичною частиною. Стимулювання навчально-пізнавальної діяльності здійснювалось за допомогою системи завдань. Нами розроблялись варіанти завдань, дидактичні матеріали для самостійної і групової роботи, під час підготовки яких враховувались задані умови, орієнтири, фактичний матеріал, результати спостережень. За допомогою методичних рекомендацій, підготовлених нами, з'ясовувалася мета завдання та спосіб його виконання.

Практична частина передбачала виконання студентами індивідуальних завдань або роботу за варіантами (зазвичай пропонувалося 6-8 варіантів), які були побудовані таким чином, щоб сприяти формуванню у студентів тих чи інших груп дослідницьких умінь. І до складу тестових завдань, які ми використовували під час письмового опитування студентів, і до складу практичних завдань ми включали питання і завдання різних

рівнів складності. У запитаннях і завданнях III рівня складності передбачався розвиток умінь студентів диференціювати суттєві і несуттєві ознаки явищ і процесів, підводити одиничні закономірності під загальні, вичленовувати структурні елементи явищ і процесів, установлювати між ними причинно-наслідкові зв'язки, застосовувати нові знання та уміння у нестандартних ситуаціях.

Із метою перевірки запропонованої методики нами було проведено кілька контрольних робіт. Перші чотири проводилися після вивчення кількох нових тем. Остання, п'ята, контрольна робота, була узагальнюючою, оскільки містила матеріал усього курсу (відповідно до курсів "Географія населення" та "Техніко-економічні основи промислового виробництва, сільського господарства і транспорту").

Для проведення контрольної роботи ми розробляли кілька (4-6) варіантів завдань, а на останню контрольну роботу були підготовлені варіанти для кожного студента. Ми вважаємо, що не кожен студент здатен об'єктивно оцінити свій рівень знань та умінь, тому не завжди правильно може обрати варіант тієї складності, яка йому відповідає. Саме тому ми поєднували в одному варіанті завдання різного ступеня складності і, таким чином, надавали студентам можливість показати свій рівень знань та умінь. Кожен варіант містив 3-5 завдань, залежно від загального обсягу матеріалу.

Математична обробка результатів контрольних робіт надала нам дані, які підтвердили ефективність обраної системи проведення семінарсько-практичних занять з огляду на процес формування дослідницьких умінь. Кількість позитивних оцінок щоразу збільшувалася, середній бал у експериментальних групах постійно зростав, середнє квадратичне відхилення зменшувалося. Тож можемо стверджувати, що ця система має необхідні можливості для активізації процесу формування дослідницьких умінь майбутніх учителів-географів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Литовченко В.Н. Формирование исследовательских умений студентов педагогических специальностей университетов средствами НИР: Автореф. дис. ... канд. пед. наук – Минск. – 1990. – 16 с.
2. Недодатко Н.Г. Формування навчально-дослідницьких умінь старшокласників. – Дис. ... канд. пед. наук – Кривий Ріг. – 2000. – 354 с.

Матеріал надійшов до редакції 27.11.2005 р.

Миргородская Е.Л. Формирование исследовательских умений будущих учителей географии в процессе изучения экономико-географических дисциплин.

В статье анализируются возможности экономико-географических дисциплин в плане формирования исследовательских умений будущих учителей географии.

Mirgorodska O. The Formation of the Research Abilities of Future Teachers of Geography in the Process of Studying Economic-Geographical Disciplines.

The possibilities of economic-geographical disciplines are analyzed in terms of the process of formation of research abilities of future teachers of geography.